

УДК 930.253:[929Естергазі+94(477.4)]“179/18”

О. С. ПЕТРЕНКО*

**ГЕНЕРАЛ ВАЛЕНТИН ЕСТЕРГАЗІ ТА ЙОГО РОДИНА –
ВЛАСНИКИ МАЄТКІВ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ**

На основі документів Державного архіву Вінницької області висвітлено біографічну інформацію про родину угорського графа генерал-майора французької армії Валентина Ладислава Естергазі та його маєтки на Правобережній Україні.

Ключові слова: В. Естергазі; Ю.-В. Загурський, К. Косаковська; П. Цирина; Т. І. Тутолмін; Брацлавська губернія; Ізяславська губернія; Поділля; секвестри; м. Біла Церква; с. Витава; с. Городок; с. Загірці; с. Лука-Мелешківська; с. Маянів; с. Нишівці; Таборівське староство; маєтки; заповіт.

На рубежі 80–90-х років XVIII ст. у Європі вирували бурхливі політичні події, які мали вплив також на здавалося б забуту Богом і людьми Правобережну Україну. У 1793 р. Правобережжя було інкорпоровано до складу Російської імперії. Відбувся т. зв. другий поділ Польщі. Здійснивши анексію території, царський уряд зберіг за польською шляхтою станові привілеї та поземельну власність. Однак після вибуху Варшавського повстання 1794 р. під керівництвом Тадеуша Костюшка його учасників було покарано, у т. ч. секвестровано їхні маєтки, а потім подаровано російським дворянам та іноземним, які перебували на службі у Катерини II.

Серед іноземців при дворі імператриці у той час було чимало французьких дворян, які утекли від жахів якобінської диктатури, рятуючи своє і своїх родин життя. Одним із них був угорський граф генерал-майор французької армії Валентин Ладислав (Валентій-Владислав) Естергазі (1740–1805), документи про якого відклалися у фондах Державного архіву Вінницької області: “Могилів-Подільський земський суд” (Ф. № 479), “Брацлавська казенна палата” (Ф. № 521) та “Брацлавське намісницьке правління” (Ф. № 895).

Указом Катерини II мінському, брацлавському й ізяславському генерал-губернатору Т. І. Тутолміну від 18 травня 1795 р. (ст. ст.) графу В. Естергазі було подаровано маєтки в Брацлавській та Ізяславській губерніях, зокрема секвестровані за втечу за кордон маєтки полковника Юзефа-Валентія Загурського села Лука-Мелешківська, Маянів і частину села Витава у Вінницькому повіті, також село Загірці й частину села

* *Петренко Олександр Степанович* – заступник директора Державного архіву Вінницької області.

Гравюра із зображенням В. Естергазі.
Видання *"Memoires du Comte Valentin Esterhazy (avec une introduction et des notes par Ernest Daudet)"*.
Paris, 1905.

Михайлівки у Крем'янецькому повіті, конфісковане в учасниці Варшавського повстання графині Катерини (Катажини) Косаковської село Нишівці у Вербовецькому повіті й секвестровано за неприбуття у межі Росії до 1 січня 1795 р. у Павла Цирина Таборівське староство у Сквирському повіті (всього 966 душ чол. статі)¹.

В. Естергазі походив із дуже впливового старовинного угорського князівського роду. Його дід Антоній з Галанти і Фракно граф Естергазі, одружений з Маріанною Єлизаветою, графинею Нігет, брав участь у боротьбі угорців за незалежність від панування Габсбургів під керівництвом трансільванського князя Ференца II Ракоці

й змушений був разом із ним емігрувати на острів Родос. Син Антонія – Валентин Йосиф, одружений з Філіпіною де ла Нонгареде де ла Гарде, переїхав у Францію, де й у 1740 р. у них народився Валентин Ладислав².

Молодий В. Естергазі у 17-річному віці вступив на військову службу й зробив швидку кар'єру, одержавши в 21 рік звання полковника. З 1764 р. упродовж 26 років він командував новоствореним гусарським полком. Полк розквартирувався у м. Рокруа, а В. Естергазі було призначено губернатором цього міста, а також адміністратором провінції Ено. За військові заслуги був нагороджений орденами Святого Духа* і Святого Людовіка**.

В. Естергазі був наближений до французької королеви Марії-Антуанетти і мав вплив при дворі. У 1791 р. він одержав доручення від принців-емігрантів, братів короля, відправитися в Санкт-Петербург і вести від їхнього імені переговори з імператрицею Катериною II про допомогу щодо відновлення у Франції монархічного ладу. Неодноразово зустрівся з Катериною II, графами П. О. Зубовим і О. А. Безбо-

* Орден Святого Духа (фр. *Ordre du Saint-Esprit*) – вищий орден Французького королівства за часів Старого порядку. Започаткований 31 грудня 1578 р. королем Генріхом III, скасований у 1830 р. королем Луї-Філіпом I.

** Військовий Орден Святого Людовіка – військова і цивільна королівська нагорода Франції для католиків. Заснований королем Франції Людовіком XIV у 1693 р. на честь свого предка Людовіка IX, причисленого до лику святих.

родьком. Після одержання звістки про страту королівського подружжя вирішив більше не повертатися до Франції³.

На початку 1796 р. В. Естергазі переїхав на Поділля й поселився у Луці-Мелешківській. Тут же він через деякий час одержав звістку про смерть Катерини II⁴. Новий імператор Павло I частину раніше конфіскованих і секвестрованих маєтків повернув власникам, які зуміли довести свою лояльність царському трону. Подаровані В. Естергазі села Лука-Мелешківська, Маянів і частина села Витави були повернуті нащадкам полковника Ю.-В. Загурського (30. 11. 1796)⁵.

Зиму 1796–1797 рр. В. Естергазі разом із сім'єю провів на запрошення графині Олександри Браницької (з якою познайомився у Петербурзі) у її маєтку в Білій Церкві. Там же у нього народився син Владислав (Ладислав), а син Георгій помер⁶. На заміну відібраним маєткам царський уряд подарував графу В. Естергазі т. зв. поєзуїтське село Городок та ще два села⁷ під Рівним⁸. У ньому Естергазі мешкав із родиною аж до своєї смерті 4 серпня 1805 р. Помер він у віці 64 років 9 місяців 1 дня, похований на католицькому парафіяльному цвинтарі у Рівному⁹.

1 серпня 1800 р. у Городку В. Естергазі склав заповіт, яким розпоряджався, щоб його тіло поховали без будь-яких особливих церемоній на найближчому цвинтарі від того місця, де він помре. Усі маєтки в Російській імперії заповів довічним правом своїй дружині Марії-Францисці-Урсулі (з графів Гальвіль). Також просив покласти йому в могилу портрет дружини, котра була “щастям моїм упродовж спільного з нею життя”, а самій дружині заповідав належно винагородити слуг, які віддано служили йому. Ксьондза Марана просив прослідкувати, щоб заповіт в усьому був виконаний і аби надалі здійснював навчання його сина, “виховав з нього чоловіка цнотливого, привив йому честь і шанобливе ставлення до матері, чуйність до брата і сестер”. Благословляв чотирьох своїх дітей, щоб вони були гідними любові і милосердя своєї матері¹⁰.

25 квітня 1802 р. у Нишівцях граф В. Естергазі підписав контракт про передачу зазначеного села в трирічну оренду майору Войцеху Козловському. Документ дуже ретельно описує прибуткові статті маєтку, регламентує обсяги ренти з них. З нього дізнаємося, що селяни-господарі поділялися на такі економічні розряди: парові (12 шнурів поля), поєдинкові (6 шнурів) й піші (3 шнури). Кожен господар, крім панщини, про розміри якої в документі не йдеться, відбував по 12 днів шарварків, 2 сухих і 2 мокрих толоки, а власник пасіки давав ще й бджільну десятину. Згідно зі звичаєм селяни також виробляли крупи з панського збіжжя, садили і поливали капусту з панської розсади, вимочували і виминали панське прядиво. Згадується, що у селі був фільварок і резиденція для посесора. Останньому передавалося право монополії на

продаж алкогольних напоїв (оренда корчми) й млива збіжжя у млинах разом з усіма будівлями, належними до корчми і млинів¹¹.

По смерті В. Естергазі його овдовілу дружину було введено у володіння селом Нишівцями 16 вересня 1805 р.¹² На той час її інтереси у присутніх місцях Могилівського повіту представляв Августин Кшижановський¹³.

Марія-Франциска-Урсула померла 22 листопада 1814 р. на 48 році життя у будинку № 75 на Тейфальтській вулиці у Відні. Після відспівування у Шолтському костелі м. Відня її тіло було перевезено для поховання у м. Папу в Угорщину¹⁴.

17 липня 1820 р. у володіння селом Нишівцями введено синів В. Естергазі – Валентія і Владислава (так їх названо в польськомовному документі) як природних спадкоємців¹⁵. 5 березня 1824 р. син В. Естергазі Ладислав від себе і за дорученням брата Валентина – єдиних нащадків покійних батьків – у Могилеві продав село Нишівці “з усіма підданими обох статей, [...] усіма повинностями, прибутками, відробітками, чиншами, данями, данинами, осипами, будівлями двірськими, фільварковими, шляхетськими і селянськими, млинами, броварнями, винницями, корчмами орендованими і корчемними (тобто, такими, що не здаються в оренду – *О. П.*), з усіма і різного гатунку ґрунтами, орними і не орними, засіяними і не засіяними, обширами, полями, ріллями, перелогами, горбами, городами, садами, сіножатями, пасовиськами, садибами, хуторами, пасіками, лісами, запустями, луками, ріками, річками, криничками, криницями і озерами й з усіма тими границями, межами і обходами, як здавна до того села належали і належати повинні” майору російських військ Петру Черецю за 25 800 срібних рублів¹⁶. Маєтки на Волині і в Сквирському повіті Київської губернії надалі залишалися у власності братів Естергазі, які здебільшого мешкали у Відні, а їхніми селами розпоряджалися найняті управителі.

¹ Держархів Вінницької обл. (Державний архів Вінницької області). Ф. 479. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 955зв.–956; Ф. 521. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 47–50.

² *Эстергази В. Л.* Из воспоминаний (отрывки и пересказ) // Русская старина. 1906. № 12. Т. 128. С. 614–651.

³ Там само.

⁴ *Memoires du Comte Valentin Esterhazy (avec une introduction et des notes par Ernest Daudet)*. Paris, 1905. P. 353.

⁵ Держархів Вінницької обл. Ф. 895. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1742–1742зв.; *Słownik geograficzny (Zahorce)*. Warszawa, 1895. Т. XIV. S. 282.

⁶ *Memoires du Comte Valentin Esterhazy...* P. 353.

⁷ У своїх мемуарах В. Естергазі називає їх *Czarnoff* і *Kneazoffka* (*Memoires du Comte Valentin Esterhazy...* P. 354)/

⁸ *Słownik geograficzny (Gródek)*. Warszawa, 1881. Т. II. S. 818.

⁹ Держархів Вінницької обл. Ф. 479. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 587, 588–589зв.

¹⁰ Там само. Арк. 956–957 (Extraktu testamentu przez n. j. w. Walentego Władysława graffa Esterhazego sporządzonego oblata).

¹¹ Там само. Спр. 8. Арк. 1467–1470зв.

¹² Там само. Спр. 9. Арк. 852–852зв. (Реляція возного про вчинення інтромісії).

¹³ Там само. Арк. 588–588зв.

¹⁴ Там само. Спр. 46. Арк. 587. 589 зв.–591зв.

¹⁵ Там само. Арк. 957 (Реляція возного про вчинення інтромісії).

¹⁶ Там само. Спр. 60. Арк. 711–713зв.

There is highlighted the biographical information on the family of Hungarian Graph Major General of the French Army Valentyn Ladyslav Esterhazy and his estates in Right-Bank Ukraine.

Key words: V. Esterhazi; Y.-V. Zahurskyi; K. Kosakovska; P. Tzyryna; T. I. Tutolmin; Bratslav province; Izyaslav province; Podillya; sequesters; Bila Tserkva City; Vytava village; Horodok village; Luka-Meleshkivska village; Mayaniv village; Nyshivtsi village; Taboriv Starostwo; estates; testament.